

«Ξένος εδώ ξένος εκεί όπου να πάω ξένος»

Εικόνες του ξένου-μετανάστη και πρόσφυγα στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία για μικρά παιδιά

Διαμάντη Αναγνωστοπούλου

Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η σχέση ετερότητας που εγκαινιάζει πάντα η επαφή με ένα λογοτεχνικό κείμενο εδραιώνεται με ένα διαλογικό τρόπο: από την πλευρά του συγγραφέα, η δυνατότητά του μέσω του λόγου να μεταδίδει τη σκέψη του και από την πλευρά του αναγνώστη η ικανότητά του κατά την ανάγνωση να χρησιμοποιήσει το όποιο απόθεμα των γνώσεων και των εμπειριών του κάνουν το κείμενο και την ανάγνωσή του τόπο μιας συνάντησης. Από την άλλη πλευρά, η κατανόηση του κόσμου οφείλεται στην ικανότητά μας να έρθουμε σε επαφή με τον κόσμο και τα άτομα που μας περιβάλλουν. Επομένως, τόσο στην περίπτωση της ανάγνωσης ενός λογοτεχνικού βιβλίου όσο και στην περίπτωση της κοινωνικής συνύπαρξης, ο άνθρωπος, για να υπάρξει με τους άλλους –πρόσωπα πραγματικά ή μυθοπλαστικά– και να έρθει σε επαφή μαζί τους, οφείλει να τα κατανοήσει και να τα ερμηνεύσει. «Κατανώ, σημαίνει πάντα ερμηνεύω», υπογράμμισε ο Gadamer (329), συνδέοντας άρρηκτα τη διαδικασία της ερμηνείας του κειμένου με την κατανόησή του, δηλαδή με την κατανόηση ως μοχλό της ερμηνείας.

Τα βιβλία, ελληνικά και μεταφρασμένα, της παιδικής λογοτεχνίας για τους ξένους-πρόσφυγες και μετανάστες με τα οποία θα ασχοληθούμε,¹ προσφέρουν ένα απόθεμα κοινωνικών και λογοτε-

1. Βλέπε σχετική και πρόσφατη διαπραγμάτευση ανάλογου θέματος στο Marianna Missiou et Diamanti Anagnostopoulou, «Représentations du migrant, du réfugié et de leur destin dans la littérature pour enfants en Grèce et en France», *Διεθνές*

χνικών εικόνων για τον ξένο, που διαφωτίζουν τις στάσεις ξενοφοβίας, επιφυλάξης, άρνησης, αποδοχής ή και αλληλεγγύης απέναντί του. Τα βιβλία αυτά, προορισμένα για μικρά παιδιά, πραγματεύονται τη δύσκολη συνάντηση με τον «άλλο» αλλά και προσφέρουν ένα βοήθημα για το άνοιγμα της συζήτησης πάνω στην ταυτότητα και την ετερότητα. Δημιουργούν διαύλους επικοινωνίας ανάμεσα στο λογοτεχνικό κείμενο και τις καταστάσεις του και στο κοινωνικό πραγματικό μέσα στο οποίο ζούμε. Με τον τρόπο αυτό, οι μικροί αναγνώστες διευκολύνονται να θέτουν ερωτήματα στις αξίες που τα κείμενα τα οποία διαβάζουν περιέχουν ή παράγουν.

Τα βιβλία αυτά ευνοούν την αληθοφάνεια, τη συγκινησιακή εμπλοκή του μικρού αναγνώστη και την «παιδαγωγία» του. Ο ρεαλισμός του οποίου μετέρχονται προέρχεται από την προθετική και παιδαγωγική τους φύση. Αυτή η έντονη προθετικότητα επιδρά τόσο στο εκφώνημα (έnoncé) όσο και στην εκφώνηση (énonciation), άρα επιδρά σ' αυτό που ονομάζουμε λογοτεχνικότητα του βιβλίου. Σκοπός τους είναι να ταρακουνήσουν τη συνείδηση του μικρού αναγνώστη, προβληματίζοντάς τον για προβλήματα που υπάρχουν και εκτός του βιβλίου, μέσα στην εξωτερική πραγματικότητα, σε σχέση με την προσφυγιά, τη μετανάστευση και τη στάση απέναντι στον ξένο. Το σύνολο των γνώσεων του παιδιού-αναγνώστη οφείλει να ενεργοποιηθεί ώστε «να κάνει να μιλήσουν τα σημεία (κειμενικά και εικονιστικά) και να αποκαλύψουν τα νοήματά τους» (Foucault 44).

Λόγω της πρόθεσής τους να είναι ρεαλιστικά, διαφανή και «διδακτικά»,² τα βιβλία αυτά αρδεύουν από στερεοτυπίες τόσο στην περιγραφή των προσώπων όσο και στις πράξεις τους, στις σκέψεις τους και τον λόγο που εκφέρουν. Έτσι τα κείμενα κλείνουν το μάτι στον αναγνώστη, αναζητώντας τη συμμετοχή του για την κατανόη-

Συνέδριο: Frontières et Circulations: une littérature de jeunesse européenne au XXIe siècle?, Παρίσι, Ιούνιος 2017 (υπό έκδοση το 2019).

2. Άλλωστε οι εκδόσεις τριών από αυτά πραγματοποιούνται σε συνεργασία με οργανώσεις σχετικές, που φωτίζουν τη σκοποθεσία τους, όπως *Ο Ακίμ τρέχει*, με τους Γιατρούς του Κόσμου, *Ο Πρίγκιπας Αμίρ*, με τη Μετάδραση (οργάνωση για τη μετανάστευση και την ανάπτυξη) και *Το σκληρό καρύδι*, με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες.

ση του χειρισμού των στερεοτύπων στο κείμενο από τον συγγραφέα του. Τόσο ο συγγραφέας που δίνει την περιγραφή του «άλλου»³ όσο και ο αναγνώστης μέσα από την πρόσληψη της εικόνας του «άλλου», αποκαλύπτουν μέσα από τις ετερο-εικόνες αυτές την κλίμακα των αξιών τους και τη στάση τους απέναντι στον ξένο. Τα βιβλία αυτά ενέχουν επομένως μια πολιτισμική διάσταση. Διαβάζοντάς τα, ο αναγνώστης αναγνωρίζει πολιτισμικές συμβάσεις και στερεότυπα αλλά και το αίτημα της ανατροπής τους και όλα αυτά οργανωμένα μέσα σε ένα μυθοπλαστικό σύμπαν με σύμβολα και υπαινιγμούς που προσβλέπουν στην ερμηνεία τους.

«Η σκέψη μας», σύμφωνα με την Ruth Amossy, «κατοικείται από συλλογικές αναπαραστάσεις μέσα από τις οποίες συλλαμβάνουμε την καθημερινή πραγματικότητα και σημασιοδοτούμε τον κόσμο». Το στερεότυπο είναι μία δομή που αφορά το υφογλωσσικό επίπεδο, το θεματικό-αφηγηματικό αλλά και το ιδεολογικό επίπεδο του κειμένου (Dufays στο Goulet, 77-89). Αποβαίνει έτσι εργαλείο κατασκευής εννοιών του κειμένου και εργαλείο ανάγνωσης γιατί μέσα από αυτό ο αναγνώστης εμπλέκεται στη δραστηριοποίηση των εννοιών (Amossy et Pierrot 74). Η δραστηριοποίηση του στερεότυπου εξαρτάται από την «εγκυκλοπαίδεια» και την κουλτούρα του μικρού αναγνώστη (Amossy et Pierrot 74), αλλά και οι ενήλικοι συναναγνώστες (γονείς και εκπαιδευτικοί) οφείλουν να τον παρακινούν να παρατηρεί, να ανιχνεύει τα στερεότυπα στο κείμενο για το κατανοήσει και να το ερμηνεύσει. Έτσι, ενώ το στερεότυπο σχηματοποιεί και κατηγοριοποιεί, και καταδικάζεται ως κοινοτοπία, αποδεικνύεται κειμενικά ως χρήσιμο εργαλείο λογοτεχνικής ανάγνωσης, μια «χρήσιμη γνώση» σύμφωνα με την έκφραση του Dufays (*Stéréotype et lecture* 57), κυρίως λόγω της εύκολης αναγνώρισής του από τους κοινωνικοπολιτισμικούς και λογοτεχνικούς κώδικες του αναγνώστη που συγκρίνει αυτό που βλέπει στο κείμενο με προϋπάρχοντα σχήματα και πρότυπα. Μέσω αυτής της αναγνώρισης γίνεται δυναμικός μοχλός ανίχνευσης των σημασιών του κειμένου.

3. Ο Daniel-Henri Pageaux (*Synthesis* 169-185) επισημαίνει ότι η περιγραφή του «άλλου», η ετερο-εικόνα, οδηγεί στην κατανόηση αυτού που την εκπόνησε.

Μπορούμε λοιπόν να δούμε μέσα στα βιβλία που μελετάμε πολλά αφηγηματικά σχόλια που περιγράφουν τη στάση της κοινωνίας απέναντι στους ξένους και αποκαλύπτουν τη δεινή τους θέση. Στο βιβλίο *Πρίγκιπας σημαίνει Αμίρ* (Κοντολέων) «οι άνθρωποι στη νέα γη δεν ήταν φιλικοί [...] ήταν καχύποπτοι και απέφευγαν τις συναναστροφές. [...] οι μάστορες δε νοιάζονταν αν τα μπράτσα του Αμίρ ήταν καχεκτικά ή αδύναμα. Αρκεί να έκαναν φτηνά την εργασία» (20). Ένας πλούσιος ιδιοκτήτης κατοικίας, στην αποθήκη του οποίου ο Αμίρ βρίσκει καταφύγιο με τον σκύλο του, καλεί την αστυνομία να τους συλλάβει (57), ένας άλλος επιχειρεί να δηλητηριάσει τον σκύλο του που, μέσα στο κείμενο, είναι το alter ego του Αμίρ-ασυνόδευτου παιδιού. Είναι «χωρίς χαρτιά, χωρίς όνομα, χωρίς δουλειά, χωρίς ελπίδα [...] στους γκρίζους δρόμους μιας πόλης που [του] έδειξε από την πρώτη στιγμή ότι δεν της ανήκε...» (41). Για τον Αμίρ, οι παλιές πληγές (θάνατος του πατέρα του) τροφοδοτούν και οξύνουν την παρούσα κρίση. Το μικρό αγόρι, άστεγο και ασυνόδετο, ντύνεται και ζει με τρόπο που προκαλεί τον φόβο και αντανάκλα ανάγλυφα τη δυστυχία της ζωής του.

Αλλά και σε άλλα δύο βιβλία, *Σκληρό καρύδι* (Σβορώνου 38) και *Η Ορτανσία φυλάει τα μυστικά* (Φραγκεσκάκη 47, 59) περιγράφεται η οδυνηρή βίωση της ζωής των ξένων στη χώρα υποδοχής. Οι ξένοι δεν έχουν χαρτιά και το βλέμμα των γηγενών απέναντί τους είναι εχθρικό. Ζουν συνεχώς με το φόβο της απέλασης και της επιστροφής στο χώρο της πείνας, του πολέμου, της φτώχειας και της δυστυχίας. Ζουν «σε βαθιά υπόγεια, σε σπίτια που δεν έχουν κουδούνια» (Φραγκεσκάκη 59). Ο «άλλος» κατέχει μια θέση περιθωριακή και σιωπηλή, είναι το αντικείμενο του φόβου και της αποστροφής.

Η ξενιτιά αποδίδεται από τους συγγραφείς ως τόπος οδύνης, ταπείνωσης, απομόνωσης, νοσταλγίας για τη γενέθλια γη και απώλειας της παιδικότητας των παιδιών. Οι ξένοι, μετανάστες και πρόσφυγες, βιώνουν μια διπλή στέρηση: του τόπου και της ταυτότητας. Ο χαμένος παράδεισος της πατρίδας είναι μια αντανάκλαση του παρελθόντος που δεν αποκτιέται πια παρά μέσω της μνήμης. Ο ξένος βρίσκεται συνεχώς ανάμεσα στην εστία καταγωγής του και στη φυ-

γή του προς το άγνωστο· αυτό το όριο τον κάνει εύθραυστο και ευάλωτο, συνεχώς απόντα. Η ξένη γη παίρνει τη μορφή της κόλασης, ενώ την φανταζόταν ως παράδεισο, και ο ξένος βλέπει τον εαυτό του ως ξεριζωμένο και αποσυνάγωγο. Δεν ανήκει πουθενά· με απωλεσμένη την εστία του νόστου, με ένα παρόν μετέωρο, μια μνήμη γεμάτη πληγές. Ο τόπος που κατοικεί είναι η διαρκής μετεπιβίβαση χωρίς ίχνη. Στο βιβλίο *Ο Ακίμ τρέχει* (Dubois), ήδη παρακειμενικά από τον τίτλο, δίνεται η συνεχής αυτή αγωνιώδης πορεία της προσφυγιάς λόγω του πολέμου. Το ίδιο παρατηρούμε στο ομώνυμο βιβλίο, *το ταξίδι* της μικρής ηρωίδας και της οικογένειάς της αποδεικνύεται «μια συναρπαστική περιπέτεια» (Σάννα), όπως είπε η μητέρα στα παιδιά της για να τα πείσει να φύγουν. Ταξιδεύουν συνεχώς νύχτα, με αυτοκίνητο, φτάνουν στα σύνορα, σκαρφαλώνουν τείχη, οι φρουροί τους διατάζουν να γυρίσουν πίσω, κρύβονται, ώσπου ένας διακινητής τους οδηγεί πέρα από τα σύνορα με μια βάρκα και από εκεί συνεχίζουν το ταξίδι με τρένο. Τα πουλιά που βλέπουν από το τρένο να μεταναστεύουν έχουν καλύτερη μοίρα από τους ανθρώπους γιατί «αυτά δεν έχουν να διασχίσουν σύνορα».

Αυτά τα παιδιά-ήρωες και ηρωίδες των διηγήσεων είναι θύματα πολέμων, ανώμαλων πολιτικών καταστάσεων και οικονομικών δυσπραγιών. Οι περιπέτειες και οι δυστυχίες τους, που ξεδιπλώνονται λεκτικά και εικονιστικά κατά μήκος των σελίδων αυτών των βιβλίων, συμβάλλουν στην πρόωρη ωρίμανσή τους και στη διαμόρφωσή τους. Τα μικρά αυτά παιδιά, μόνα και ανεξάρτητα (είναι τα περισσότερα ασυνόδευτα) απεκδύονται την παιδική τους ηλικία για να αναλάβουν ευθύνες που δεν τους αναλογούν. Είτε μόνα τους είτε με την οικογένειά τους βρίσκονται σε μόνιμη περιπλάνηση χωρίς μόνιμη διαμονή. Το ταξίδι και η συνεχής μετακίνηση χρησιμεύουν ως αφηγηματικό νήμα για το ξεδίπλωμα των διαφόρων περιπετειών που συγκροτούν τη δράση των διηγήσεων. Η αδιάκοπη μετακίνηση υποδηλώνει το αίσθημα του μη-ανήκειν, της απώλειας ιχνών αναφοράς, της έλλειψης προσανατολισμού. Το ταξίδι, που σηματοδοτεί το πέρασμα σε ένα αλλού σωτήριο, αποδεικνύεται τελικά συνώνυμο με την οδύνη και τον θάνατο (Κοντολέων 30-41). «[...] Το ταξίδι τους

ήταν μεγάλο και επικίνδυνο, πέρασαν βουνά και θάλασσες για να σωθούν, κάμπους και ποτάμια, με τα πόδια τα πέρασαν και με βάρκες, σάπιες βάρκες» (Φραγκεσκάκη 46).⁴

Από τη μια πλευρά η περιγραφή αυτή εξυπηρετεί την αληθοφάνεια της αφήγησης. Στο επίπεδο όμως της μεταφοράς «ο χώρος του ταξιδιώτη είναι το αρχέτυπο του μη-τόπου» (Augé 110) –της μετεπιβίβασης που καταλαμβάνει μια καίρια θέση στα βιβλία αυτά, βαθαίνοντας το χώρο της ανωνυμίας του ξένου. Όπως σημειώνει εύστοχα η Joulia Kristeva «ο χώρος [του ξένου] είναι ένα τρένο σε τροχιά, ένα αεροπλάνο σε πτήση, η ίδια η μετεπιβίβαση που αποκλείει τη στάση» (18). Το οδυνηρό ταξίδι αποτυπώνει το αίσθημα του να είσαι παντού ξένος.⁵ Ωστόσο, στα βιβλία αυτά εκφράζεται συχνά από τα πρόσωπα η επιθυμία να ριζώσουν κάπου. Η Αϊσέ, η μικρή ηρωίδα του βιβλίου *Σκληρό καρύδι*, του οποίου ο τίτλος αποδίδει τη δύναμή της απέναντι στις δυσκολίες, εκφράζει την ανάγκη να προσαρμοστεί στο νέο τόπο, να αποθέσει τη σφραγίδα της σ' αυτόν. Η ανάγκη αυτή οφείλεται στην επιθυμία της να ριζώσει στη νέα πατρίδα και να επουλώσει το τραύμα της αποκοπής της από τον τόπο καταγωγής της (Σβορώνου 32, 38, 41). Στο *Ταξίδι* (Σάννα), η μικρή ηρωίδα «εύχεται να βρει ένα καινούργιο σπίτι. Ένα σπίτι όπου δεν θα φοβόμαστε κι έτσι εκεί θα ξεκινήσουμε την ιστορία μας από την αρχή».

Σε σχέση με το ταξίδι, στα βιβλία αυτά δίνεται μεγάλη σημασία στη θάλασσα. Η θάλασσα συμβολίζει το πέρασμα, το κάλεσμα για μια νέα ζωή. Υπέχει διπλή σημασιοδότηση: είναι το σημείο διαφυγής και η σωτήρια οδός αλλά δίνει πολλές φορές το θάνατο, όπως ακριβώς και ο νέος τόπος μπορεί να είναι ένα καταφύγιο αλλά και τόπος αποκλεισμού ή εγκλεισμού. Στο βιβλίο της Αργυρώς Πιπίνη, με τίτλο

4. Το ίδιο συναντούμε και στα βιβλία *Το Ταξίδι* (Σάννα), *Ο Ακίμ τρέχει* (Dubois) και *Μελάκ, μόνος* (Πιπίνη).

5. Πρβλ. το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς «ξένος εδώ, ξένος εκεί όπου να πάω ξένος». Είναι χαρακτηριστικό ότι η συγγραφέας Σβορώνου αναφέρει παρακειμενικά στο τέλος του βιβλίου της το παρακάτω δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς: «Η ξενιτιά, η φυλακή, η φτώχεια, η ορφάνια, / τα τέσσερα ζυγιάστηκαν σ' ένα βαρύ καντάρι/ και πιο βαριά η ξενιτιά με τα πολλά φαρμάκια», σηματοδοτώντας τη διαχρονική και πανεθνική οδύνη της ξενιτιάς.

Μελάκ, μόνος, το παιχνίδι της εικόνας και του κειμένου αποδίδει στο ταξίδι του μικρού Μελάκ τόσο την αίσθηση της ανακούφισης και της σωτηρίας όσο και της οδύνης. Εγκαταλείποντας το γενέθλιο τόπο που είναι χωρίς χρώματα και γεμάτος από τις στάχτες του πολέμου, ο Μελάκ με την αδελφή του «τρέχει, φοβάται, κρύβεται», είναι ανάμεσα σε ανθρώπους που δεν γνωρίζει και φτάνει στη θάλασσα όπου περιμένει τις βάρκες. Κατά τη διάρκεια του θαλασσινού ταξιδιού «ταξιδεύει, φοβάται, κρυώνει, περιμένει». Όταν φτάνουν στην αντικρινή ακτή, οι ψαράδες ευτυχώς τους δίνουν ρούχα, φαγητό, κουβέρτες και μια γυναίκα που μιλά τη γλώσσα τους μαζεύει τα παιδιά και τους λέει ένα παραμύθι. Η εγκιβωτισμένη αφήγηση εξηγεί με αλληγορικό τρόπο πως «η τύχη και η ατυχία δεν κρατάνε για πάντα» και πως από «το κακό βγαίνει καλό» αφού «συμφορές, ατυχίες, χαρές... πάνε κι έρχονται στη ζωή». Στο τέλος της διήγησης βλέπουμε τον Μελάκ να πηγαίνει σχολείο και να μη φοβάται πια. Ο φόβος του επιστρέφει μόνο στα όνειρά του. Τα όνειρα των παιδιών που συχνά αναφέρονται στις διηγήσεις αυτές (Σβορώνου 30, 34· Πιπίνη, *Μελάκ, μόνος*) χρησιμεύουν για να εγκαταστήσουν έναν δεσμό με το παρελθόν, με τα αγαπημένα αλλά χαμένα οικεία πρόσωπα, με την απολεσθείσα παιδικότητα (Κοντολέων 63, 71, 72). Συχνά, τα όνειρα αυτά γίνονται εφιάλτες γεμάτοι θάνατο, φόβο, σκοτωμένους στον πόλεμο, ναυάγια και πνιγμένους (Σβορώνου 30· Πιπίνη, *Μελάκ, μόνος*).

Στο corpus των βιβλίων που μελετάμε, η σχέση και ο συγκινησιακός δεσμός ανάμεσα στο πρόσωπο και τον τόπο είναι απαραίτητο στοιχείο της διήγησης. Η διάδρασή τους επιτρέπει να αναδειχτεί η σπουδαιότητα του δεσμού ανάμεσα στους τόπους και στην υποκειμενικότητα. Συχνά ο τόπος καταγωγής εξιδανικεύεται από τα πρόσωπα που αναγκάστηκαν να τον εγκαταλείψουν:

Ο τόπος του ήταν κάποτε πλούσιος και εύφορος και όλοι ζούσαν ευτυχισμένοι. Οι άντρες είχαν δουλειά τα πρωινά και χωράτευαν στα καφενεία τα βράδια. Τα παιδιά έτρεχαν στα σοκάκια μέχρι που χόρταιναν παιχνίδι. Και οι γυναίκες τα κυνηγούσαν να τα ταΐσουν με πιάτα ξέχειλα από φαγητό στα χέρια. Στον ουρανό πετούσαν πουλιά αποδημητικά και μόνο τα κακαρίσματα του κόκορα τους ξύπναγαν άγρια χαράματα (Κοντολέων 22-23).

Όπως επισημαίνει ο Harel «η βία του ξεριζωμού συμβάλλει στην εγγραφή της μυστικής εξιδανίκευσης του εγκαταλελειμμένου εσωτερικού τόπου. Ο πρόσφυγας, από τη στιγμή της αναχώρησής του, ξαναζεί και ξαναπαίζει την ενορμητική επένδυση του δεσμού του με τον γενέθλιο τόπο» (59).

Άλλοτε ο συγγραφέας προσδίδει στους τόπους ανθρώπινα αισθήματα, όπως η νοσταλγία, η θλίψη, η μοναξιά, η αγάπη ή ανθρώπινες λειτουργίες όπως η αναπνοή. Έτσι, στο βιβλίο της Πιπίνη με τίτλο *Καλοκαίρι, φθινόπωρο, χειμώνας, άνοιξη, καλοκαίρι...*, που υπαινίσσεται τον κυκλικό χρόνο της φύσης αλλά και της ζωής, υπάρχει ένα σπίτι εγκαταλελειμμένο από τους κατοίκους του, που υποφέρει ως ένα ανθρώπινο ον. Παρουσιάζεται ανθρωποποιημένο με αισθήματα θλίψης, μοιάζει άρρωστο και μαραζωμένο «αναστέναζε χτυπώντας τα παντζούρια του κι έκλαιγε τρίζοντας την καγκελόπορτά του». Μια μέρα, μια οικογένεια προσφύγων (ο πατέρας, η μητέρα, ένα αγόρι κι ένα μωρό) φτάνει στο σπίτι αυτό στο οποίο βρίσκει καταφύγιο. Το κείμενο δεν προσδίδει στους πρόσφυγες καμιά εθνική ιδιαιτερότητα, θέτοντας έτσι σε πρώτο πλάνο την ουσιαστική τους ετερότητα.⁶ Το βάφουν, το συγυρίζουν, το γεμίζουν με τα λιγοστά πράγματά τους, καλλιεργούν τον κήπο του και το σπίτι ξαναζωντανεύει, χαρούμενο που μέσα του αντηχούν πάλι γέλια και κουβέντες. Το αγόρι του μιλά για την πατρίδα του, για το ταξίδι τους «μέχρις εδώ» και για τα όνειρά του. Μια μέρα, βρίσκουν στη σοφίτα παλιά έπιπλα τα οποία επιδιορθώνουν, παλιές φωτογραφίες που τις κρεμούν στον τοίχο και παλιά παιχνίδια που ξαναζωντανεύουν στα νέα παιδικά χέρια. Το σπίτι είναι πάλι «χαρούμενο και φωτεινό» και ζει μια νέα ζωή δείχνοντας ότι εκεί που πεθαίνει μια ζωή μπορεί να γεννηθεί μια καινούργια. Το σπίτι, μετωνυμία της ανθρώπινης ύπαρξης, μετά από μια πρώτη άνθιση γνωρίζει την παρακμή. Αλλά μέσα από την αφομοίωση ξένων στοιχείων, μέσα από τη νέα συνάντηση με αυτούς τους ανθρώπους, γνωρίζει μια νέα άνθηση. Η σχέση μεταξύ των τριών χρονικών βαθμίδων παρελθόν/παρόν/μέλλον ανανεώνεται συνδεδεμένη με την ενόρμηση της ζωής και την αρχή της

6. Το ίδιο συναντάμε και στο *Το Ταξίδι* της Φραντσέσκα Σάννα.

ευχαρίστησης. Αυτή η στάση βοηθά τους πρόσφυγες της ως άνω διήγησης να υπερβούν τη ρήξη που υπέστησαν στο παρελθόν τους, συμβάλλει στην αποκατάσταση στο παρόν, οδηγώντας τους σε μια καλύτερη ζωή στο μέλλον. Η εμπύχωση του σπιτιού που έχει ήδη μια ιστορία, μία μνήμη και αισθήματα αναπαριστά μια υπόσχεση ζωής και όχι θανάτου και εξορκίζει μ' αυτό τον τρόπο την ξеноφοβία.

Τα πρόσωπα των βιβλίων αυτών ενσαρκώνουν και φέρουν την αξία της ετερότητας, εν προκειμένω της εθνοτικής. Αυτή η ετερότητα αποδίδεται καταρχάς από την ονοματοδοσία των προσώπων. Τα ξένα ονόματα (Αμίρ, Μελάκ, Φερστέ, Αϊσέ, Ακίμ) και τα τοπωνύμια (Καμπούλ, Αφγανιστάν, Αφρική) είναι από τα εικονολογικά χαρακτηριστικά που αποτυπώνουν την εθνοτική ετερότητα (Αναγνωστοπούλου, *Αναπαραστάσεις* 347-350, 361-373· «Όψεις ταυτότητας» 233-243· «Λειτουργίες της ετερότητας» 207-213· «Εικόνες του Άλλου»). Επίσης, αναφορές σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως η κουζίνα, το σύστημα εκπαίδευσης (Φραγκεσκάκη 45), η θρησκεία (Σβορώνου 16, 21), παραπέμπουν σε μια άλλη κουλτούρα. Στη διήγηση της Φραγκεσκάκη, το γεύμα που ετοιμάζει η οικογένεια προσφύγων από προϊόντα που έφεραν από την πατρίδα τους (42, 62), λειτουργεί ως ένα είδος *madeleine* του Proust, που επιτρέπει στους ξενιτεμένους να ξαναθυμηθούν το παρελθόν τους συνδέοντάς το με τον παροντικό χωροχρόνο τους. Η αναφορά στους τόπους στους οποίους κατοικούν οι ξένοι στη χώρα υποδοχής, συνήθως αποτυπώνουν την απομόνωση, την περιθωριοποίηση και τη δυστυχία του ξένου. Η απόδοση του τόπου του ξένου που επιτρέπει την αποτύπωση της ετερότητας μέσα στη λογοτεχνική της διατύπωση περνά μέσα από τα εξής αντιθετικά δίπολα: ανατολή vs δύση, οικείο vs μακρινό, ευτοπία vs δυστοπία, άγριος vs πολιτισμένος (Pageaux στο Brunel· Chevrel 147, 148).

Τα βιβλία που εξετάσαμε είναι απλά αλλά υπερσημασιοδοτημένα με υπαινικτικούς συμβολισμούς. Σε όσα από αυτά είναι κυρίως εικονογραφημένα με σύντομο κείμενο, η εικόνα συμβάλλει περισσότερο στην περιγραφή των καταστάσεων που υφίσταται το πρόσωπο αλλά και των χαρακτηριστικών του προσώπου, που δηλώνουν άλλοτε πόνο και φόβο και άλλοτε ηρεμία, χαρά και ανακούφιση, δι-

ευρύνοντας έτσι την αναφορική αναπαράσταση. Το μυθοπλαστικό πρόσωπο, που σε όλα τα βιβλία που εξετάσαμε είναι μικρό παιδί, παρουσιάζεται ως το ανάλογο ενός πραγματικού προσώπου με σάρκα και οστά που σκέπτεται, μιλά, πάσχει, έχει συναισθήματα και δρα. Η «αφηγηματική του ταυτότητα» (Ricoeur 224) χτίζεται από την εξωτερική του εμφάνιση, το λόγο και τις σκέψεις του, την ψυχολογία του και την επιθυμία του που το εντάσσουν στη δράση. Οι ήρωες και ηρωίδες των βιβλίων αυτών υφίστανται δύσκολες καταστάσεις ζωής (προσφυγιά, ταξίδι, ζωή στο δρόμο), οδυνηρά γεγονότα (πόλεμος, απώλειες οικείων προσώπων, σπιτιού, πατρίδας) και βιώνουν περιπέτειες για τις οποίες δεν είναι υπαίτιοι. Η συνεκτική δράση είναι εστιασμένη στο γεγονός του πολέμου, στη φυγή προς τη σωτηρία και στην αντιμετώπιση που υφίσταται το πρόσωπο στη χώρα υποδοχής. Δραπετεύοντας από τη ζοφερή πραγματικότητα προς μια κατεύθυνση άγνωστη, επικίνδυνη αλλά ελπιδοφόρα, τα πρόσωπα οικοδομούν την ίδια τους τη μοίρα μέσα από την ηθική στάση και τις αξίες τους. Το μυθοπλαστικό πρόσωπο-παιδί είναι ενσάρκωση και φορέας της αξίας της ετερότητας και μέσα από τη συμπεριφορά του παραδίδει ένα μάθημα ζωής και στάσης. Έτσι, ο μικρός αναγνώστης μπορεί εύκολα να ταυτιστεί μαζί του και μέσω της περιπέτειας ζωής του ήρωα να ανοιχτεί και ο ίδιος στον κόσμο, να γνωρίσει τον «άλλο» και να σκεφτεί πάνω στη συσχέτιση μαζί του.

Ο αναγνώστης αυτής της λογοτεχνίας, ως μαθητευόμενος και υπό διαμόρφωση αναγνώστης, οικοδομεί σ' αυτή την ηλικία ταυτόχρονα τις αναγνωστικές του προτιμήσεις αλλά και την εικόνα του κόσμου μέσα από τα βιβλία που του προσφέρονται. Τα βιβλία αυτά συμβάλλουν στη μαθητεία του μέσα από τη δύναμη του φανταστικού και την αισθητική ευχαρίστηση που στόχο έχει αφενός να λειάνει την οδύνη του πραγματικού στο οποίο αναφέρονται και αφετέρου να εξοικειώσει τα παιδιά με τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα συμβάλλοντας στην ωρίμανσή τους. Αρθρώνοντας ταυτόχρονα ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας, επιχειρώντας να κερδίσουν το στοίχημα μιας ανοιχτής σκέψης που ανατρέπει μέσα από την κριτική παρουσίαση τις στερεοτυπικές εικόνες για τον «άλλο», τα παιδικά αυτά βιβλία ανοίγονται στη συζήτηση της αποδοχής της δια-